
KRITIKAI SZEMLE

„CSAK REGÉNY VAN ÉS VERS. KELL EZT MONDANI?”

Bányai János: *Kisebbségi magyaróra*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1996

Óhatatlanul is két gondolat, illetve azok parafrázisa motoszkál bennem, midőn Bányai János nagyszerű, elmélkedésre, magunkba fordulásra ösztönző esszéit, kritikáit olvasom a *Kisebbségi magyaróra* lapjain. Egyfelől a legtermékenyebb regényíró korában elhunyt Hajnóczy Péter – mások által is gyakran így vagy másképpen kimondott megállapítása –, miszerint a regény a felnőttkor műfaja. (Ő valahogy úgy fogalmazott, hogy negyvenévesnél fiatalabban ne fogjunk regényírásba.) Mert *tapasztalat és tudás* kell hozzá. Másfelől Isaac Babel – már általam is unalomig idézett, Sinkó Ervinre vonatkoztatott – sorai járnak eszemben: „Magyarnak lenni már magában is szerencsétlenség, de ez valahogy még megjárja. Magyarnak és zsidónak lenni, ez azonban már kicsit több a soknál. Magyarnak és zsidónak és kommunista magyar írónak lenni, ez valóságos perverzitás. De magyarnak, zsidónak, kommunista magyar írónak és hozzá jugoszláv állampolgárnak lenni – emellett a megboldogult Sacher-Masoch fantáziája egyszerűen ártatlan pincsikutya.”

Természetesen más vonatkozások is felmerülhettek volna bennem a Bányai-szövegek olvasása során, olyan „olvasmányemlékek”, amelyek az írásoknak az előbbiektől eleve eltérő értelmezését segítenék elő. Egyelőre azonban nem ez a fontos, hanem az, hogy az esszék és kritikák kiprovoálják a korábbi ismeretekkel, élményekkel és tapasztalatokkal való szembesztésüket: interakciót keresnek, nem pedig omnipotens szájbarágással győzködnek. Kérdeznek, ott is, ahol a szerzőnek nincs biztos, minden helyzetben biztonsággal alkalmazható válasza. Ezzel szemben vannak támpontjai: tapasztalata, tudása, ismeretei és a kérdésre feljogosító „szakmai”, az embertől el nem vonatkoztatható hitele. Ennek eredménye, hogy kérdései nem a pusztába kiáltozó szónok retorikus kellékei, hanem metszően időszerűek, a *velünk* történekekről szólnak. Történekről: miként Molnár Miklós írja egyik regényében (*Körutazás Batáviában*), „egyetlen történet van, maga a létezés” – s ebből az idézetből talán Bányai szándékára is következtetni lehet. Arról kíván szólni, ami *itt, most, velünk* történik, ami meghatározza létünket (*történetünket*) – de az író számára adott, *egyedüli lehetséges* pozícióból: az író munkája és felelőssége szempontjából.

Mielőtt azonban szemügyre vennénk ennek a *kérdésfeltevői pozíciónak* az alaposan körüljárható védőbástyáit, hadd térjek vissza néhány gondolat erejéig a két „idézethez”, amelyek a *Kisebbségi magyaróra* olvasása közben „berezonáltak” a szövegekbe.

A Hajnóczy-gondolatot nem a szerzőre és nem a művére vonatkoztattam, hanem valami csavaros áttételen keresztül 1985-öt juttatta eszembe, amikor először írtam le, hogy a szóban forgó esztendőt nem a szépirodalmi művek, hanem sokkal inkább a tanulmányok határozták meg a jugoszláviai, vagy miként már manapság mondjuk (mert másképpen nem mondhatjuk), vajdasági magyar irodalomban. *Versek éve*, vagy *regények éve* helyett: *tanulmányok éve*. Azóta ezt talán többször is elmondhattuk volna, leírhattam volna. Most már azonban óvatosabb vagyok, csupán azt merem leszögezni, hogy Bányai János utóbbi két könyve, a *Talán így* kritikagyűjtemény (1995) és a mostani esszékötet mindenképpen meghatározó pontja a vajdasági magyar irodalomnak. A vajdasági magyar értelmiségi gondolkodásnak.

Ezzel természetesen távolról se kívánom azt sugallni, hogy a verssel és a regénnyel szemben a tanulmány valami módon *felnöttebb* forma lenne, lehetne. Dehogyan: a vers nem egyéb, mint vers, a regény nem más, hanem regény, a tanulmány pedig tanulmány. Egyik se lehet más, mint amit az alapvető funkciója meghatároz: hogy a vers vers legyen, hogy a regény regény legyen vagy a tanulmány tanulmány legyen. S ha mód van rá, *jó* vers, *jó* regény és *jó* tanulmány legyen. Ennek eléréséhez van szükség a *felnötségre*: a *tudásra* és a *tapasztalatra*, hogy a tanulmány, vagy az esszé vagy a kritika ne csak bátorsággal *szóljon*, hanem érvekkel, értelemmel *beszéljen*. Arról, amiről nem lehet hallgatni, amiről egyben kétséges, hogy miként lehet róla beszélni. Ma azonban ez már aligha kérdés: a *Kisebbségi magyaróra* beszédhelyzete és beszédmódja megadta az egyik lehetséges példát.

Mi az, amiről beszélni kell, amiről nem lehet hallgatni? A lehetséges válaszok egyike a *történet*, amiben vagyunk, amiben *létezzünk*, ami számunkra meghatározó *helyzet* és *körülmény*. Vagyis arról, amit Isaac Babel oly sommásan fogalmazott meg: a kisebbségben levésről. Az idézet *összefoglalja*, a létezés *bizonyítja*, hogy egyetlen személy is hányféle kisebbség részeként, vagy esetleg egyetlen reprezentánsaként élheti meg a körötte lévő világot, illetve milyen kisebbségi koloncokat képes az egyénre aggatni a körötte élő „többség” által meghatározott pozíciója. Mindez hatványozottan jelentkezik, ha – Brasnyó István szavaival élve – „az emberiség egy gyöngye pillanatában élünk”, illetve, irodalomról lévén szó mégiscsak: a jugoszláviai (vajdasági) magyar irodalom történetére visszatekintve – ismét Brasnyóval – ez a „gyöngye pillanat” nem egyéb, legalábbis nem tűnik egyébnek, „mint örökösnek tűnő történelem”-nek. Persze hogy szólni kell a kisebbségben levés állapotáról, helyzetéről. Tették is ezt eddig a versek és a regények, a *jó* versek és a *jó* regények, most pedig teszi *az irodalomról és kultúráról szóló* esszé és kritika. Itt, a Vajdaságban korábban is számos elméletíró foglalkozott argumentáltan és tényfeltáró vehemenciával a kisebbségben levés kérdéseivel a társadalomtudományok különböző diszciplínái keretében. A politikatudomány, a szociológia, a szociográfia és társtudományok mellé még a pszichológia is felsorakozott, hogy értelmezze az itt élők különös és meghatározó helyzetét. Ez dicséretes és az értelmiségi magatartás pozíciójából obligát. De mit tehet az író? „Olvas, így akarja visszavenni az életet” – jegyzi fel példás szerénységgel Bányai János: és ír – teszem hozzá én –, mert ez a dolga. Ír, verset, regényt, elbeszélést. Ír a kisebbségben levés állapotáról. De nem úgy, miként azt a politológus, a szociológus, a pszichológus, vagy éppenséggel a politikus teszi, hanem mint író. Nem áll népe elé fáklivivőként, nem szagatja meg ruháját, nem szór fejére hamut, nem döngeti mellét falkavezér módjára az együtt nyűszítók között a tábortűz melegében, hanem azt csinálja, amihez egyedül ért: verset ír, regényt ír.

„Isten óvjon a váteszektól és a politizáló íróktól!” – hallom a minap a rádióból. S ez az, ami annyira kézenfekvő, ám mégis újra és újra el kell mondani: az írónak nem dolga, hogy vátesz legyen, nem dolga, hogy politizáljon. Az előbbi a váteszek, az utóbbi a politikusok dolga. Ennek a tudatosítását vállalja Bányai János esszéiben, tanulmányjaiban, kritikáiban. Számtalan fogalmazási formában azt kívánja beláthatóvá tenni a nemzeti romantikából még fel nem cseperedettek előtt, hogy „*az irodalomban nincs sem kisebbségi regény, sem kisebbségi vers, csak regény van és vers*”, hogy „*az író és neve mellett a »kisebbségi« szó csak helyet jelöl, helyzetet és körülményt, nem tartalmat és nem értelmet*”. S persze értéket sem.

Hogy ezt máshol se gondolják másképpen – bár máshol is ugyanígy újra és újra bizonygatni kell, mint felénk –, bizonyítsa két idézet a könyvből. Balassa Péter imígyen vélekedik a vátesz- és lobogóhordozó-kérdésben: „Az írástudók felelőssége/árulása számomra pontosan ugyanannyi, mint egy erdei favágóé, vagy egy bioenergetikusé, vagy egy analfabétáé.” A másik, ugyancsak pozitívan ironikus véleményt Ferencz Győzöttől idézi a szerző: „... az irodalom önálló értékkeremtő tevékenységéhez azok is hozzájárultak, akik irodalomnak tekintették és elsősorban annak. Akik az irodalom függetlenségét fontosnak vélték. Csokonainak, Vörösmartynak, Babitsnak, József Attilának nem kellett filozófiai hajlamaikat és irodalmi érdeklődésüket elfojtaniuk akkor sem, ha a lét végső kérdéseivel többnyire a létharc valamely aktuális formájában szembesültek. Valahogy szakítottak rá időt. Valahogy erről semmilyen körülmények között nem voltak hajlandók lemondani. Ki ne tapasztalta volna, mennyire lehet versekbe kapaszkodni; még oly súlyos létfenyegetettségben sem kizárólag közéleti versekbe. Kell ezt mondani?”

Kell. Bizony kell, mert nem mindenki hajlandó elfogadni, hogy „az írói elkötelezettség” nem a politika, nem az eszmék hirdetése irányában kell hogy érvényesüljön, hanem csak egyetlen célja van: hűnek lenni az irodalomhoz, a kultúrához, mint létformához, amelynek a kisebbség körében való megnyilvánulási módja – Bányai értelmezésében – mindenekelőtt az irodalmi kultúra. A bulgáriai születésű, spanyol–zsidó származású osztrák regény- és drámaíró Elias Canetti a hatványozott kisebbségi mivolta folytán bizonyára joggal észrevételezi az európai kultúrában, hogy: „Talán túl gyakran feledésbe megy, mi is a művészet igazi, legsajátosabb feladata: nem az, hogy megtisztítson, nem az, hogy vigaszt nyújtson, nem az, hogy mindenható módjára intézkedjék, mintha bármi is jó véget érne, mert nem ér jó véget semmi. Dögvész és fekély, kín és borzalom – és ha már elmúlt a dögvész, mi kitalálunk helyette még iszonyúbbat, még borzalmasabbat.” Az emberiség ilyen örökösnek tűnő gyöngye pillanatában persze jogos az az olvasói elvárás, hogy az író választ adjon a korra. Az író azonban megtanulta már, hogy válasz nincs. Szentkuthy Miklóssal szólva: „... nem érdemes kérdezni, hogy (bármilyen) érték-e vagy beléndek, mert oly mindegy a halál szemszögéből, hogy valami érték-e vagy sem, egyéb tekintetbe veendő szempontunk meg nincs”. S még valamit tud az író. Azt, *„hogy nincsenek válaszai”*, azt, hogy *„nem is író az, aki önmagával és másokkal elhütni igyekszik, kezében a bölcsék köve”*. Bányai Thomas Mannt idézve szögezi le, hogy „nincs másképp: az ember történetekkel gyönyörködött egy elveszett világot, anélkül, hogy a megmentő igazság egy parányi gondolatát adhatná a kezébe”.

Beszélni kell kultúráról, annak a kisebbségi létben való meghatározó szerepéről, az értelmiségi és az író felelőségéről, mert ez van, *itt és most*, bár ez a megállapítás korántsem mehet felfedezésszámba, mert nem úgy változtak meg a dolgok körülöttünk, hogy az adott léthelyzet új magatartásformák definiálását követelné meg. Megváltozott a környezetünk létét szabályozó, így a kisebbség létmódját is befolyásoló értékrend, mond-

hatnánk, kifordult sarkaiából. „*Művirág lesz az egész világ, minden csillog és villog, aranyozott fénnel hirdeti a vélt nemzeti nagyság hírét.*” Kiapadtak a kisebbség multikulturális létmódjának tápláló forrásai – állapítja meg a szerző –, s mindezek következtében szükségszerű a kérdezés. Hogyan tovább?

Ha bárki is tudná az egyedüli érvényes, az egyedüli üdvözítő választ, felesleges lenne a kérdés. Amíg azonban van kérdés, amíg van, aki kérdezhet, ha van, aki *beszél*, egyebet aligha tehet az író, mint hogy a kérdéssel szemben kialakítja a *talán így* álláspontját; gondolkodik, tépelődik. Az író ír: verset, regényt, esszét, tanulmányt. Ha ezt jól csinálja, több aligha várható el tőle.

Bányai János jól csinálja. Esszéiben, tudóstársairól és művészeinkről szóló értékeléseiben, munkáik kritikai felmérésében az a sajátosan megnyerő (írói) többlet, hogy nem csupán a *tudást és tapasztalatot* formálja szöveggé, nem csupán tépelődésének és gondolkodásának *eredményét* közli, hanem az olvasó előtt feltárja elmélkedésének *folyamatát* is, azt, hogy a biztos fogódzótól elindulva miként jut el a *talán így* bizonytalan, ám mégis pontosan definiálható kételyéig.

Íróként gondolkodni, úgy, ahogyan azt Bányai János teszi, annyi, mint értelmiségiként, magyarként, vajdaságiként gondolkodni. Talán ebben a sorrendben; bár a tény, hogy a gondolkodó egyben író, értelmiségi, magyar és vajdasági, ebben a gondolkodásban *együtt, egyszerre és hitelesen* van jelen, nem pedig egymástól elkülönülve.

A *Kisebbségi magyaróra* kötet a címe ellenére nem a tanítást célozza, szerzőjének nem szándéka meggyőző előadást tartani az elképzelt kisebbségi katedráról. Ehelyett alapot ad a továbbgondoláshoz, az újbóli és újbóli elmélkedéshez és újraértékeléshez.

A könyv azon szerkesztői mulasztás mellett is, hogy nem közli a benne foglalt írások elsődleges megjelenésének, illetve elhangzásának a helyét, és így a szövegek egyes alkalmi vonatkozásai értelmezhetetlenek maradnak az olvasó előtt, a vajdasági esszéírás újabb, különösen fontos könyve. Okítás nélkül is tanít.

FEKETE J. József

KIS VILÁGOK, IRODALMI TEREK

Gobby Fehér Gyula: *Tekergők*. Forum, Újvidék, 1996

A Hrabal-szövegek „teremtő” helyszíne a prágai Arany Tigris vendéglő vagy a krušovicei söröző, ahol „egy pillanat hatása alatt vagy a helyzetből adódóan egy egyszerű ember csak mond valamit . . .” E pillanatok jelentik a későbbi prózaszövegek forrásvidékeit, belőlük formálódik a regény és a novella, innen lépnek elő a jellegzetes hrabali figurák: Iontek úr, Metek úr, Ružička úr, Pepin bácsi, a dobrovicei állomásfőnök, nagyevők-nagyivók, házalók és pincérek.

„Gyár utca. Tisza Kálmán tér. Józsefváros. Nekem ez Magyarország, ez a haza. Pontosabban: csak innen kiindulva tudom átfogni” – vallotta-írta alkotói pályája során mindvégig Mándy Iván. S ennek a „belterjes” irodalmi területnek is megvannak a maga különleges alakjai: egytől egyig „kívülrekedtek”, lap nélküli szerkesztők, ócskások, ügynökök, nehéz fiúk.